

Demografsko pražnjenje Istočne Hrvatske

Dražen Živić

Hrvatska se nalazi, najblaže rečeno, u složenoj demografskoj krizi sve lošiji demografski procesi, trendovi, odnosi i strukture, svaki na svoj način, generiraju i progrediraju nepovoljno stanje u hrvatskom društvu i gospodarstvu

Hrvatska se nalazi, najblaže rečeno, u složenoj demografskoj krizi koja nije samo odraz dugoročnih, sve nepovoljnijih trendova i procesa u kretanju i razvoju stanovništva naše zemlje, nego je i posljedica različitih vidova društvene krize u najširem smislu te riječi – od negativnih učinaka Domovinskog rata (u domeni ljudskih gubitaka i materijalnih razaranja), preko višegodišnje ekonomske stagnacije i recesije te prilično narušenih (podijeljenih) društvenih odnosa ("mi ili oni"), pa sve do duboke duhovne i identitetske krize. Ujedno, sve lošiji demografski procesi, trendovi, odnosi i strukture, svaki na svoj način, generiraju i progrediraju nepovoljno stanje u hrvatskom društvu i gospodarstvu, s posebnim naglaskom na sve izraženiju regionalnu razvojnu i populacijsku polarizaciju. Ona se jasno očituje kako u suvremenim demografsko-migracijskim tako i u ekonomskim trendovima, koji su posljednjih godina bili uglavnom negativnog predznaka.

Iz recentnih i relevantnih podataka popisne, vitalne i migracijske statistike koje prikuplja, obrađuje i objavljuje Državni zavod za statistiku, razvidno je da Hrvatska u posljednja dva međupopisna razdoblja (uz nastavak trenda i nakon popisa 2011. godine) gubi stanovništvo i prirodnim i mehaničkim putem – brojnijim umiranjem od rađanja (*prirodna depopulacija*) i većim iseljavanjem (u inozemstvo) od doseljavanja (*emigracijska depopulacija*). Pri tome je zamjetno snažno ubrzanje procesa demografskog starenja, koje više nije samo negativna posljedica prirodnoga pada i negativne vanjske migracije, nego i njihov osobito snažan čimbenik, naročito kada je u pitanju sve lošija bioreprodukcija.

Dražen Živić, znanstveni savjetnik na Institutu društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Područni centar Vukovar. E-pošta: drazen.zivic@pilar.hr.

Ugledna hrvatska akademkinja i demografkinja Alice Wertheimer-Baletić u nizu je svojih objavljenih znanstvenih rasprava¹ nedvosmisleno upozorila da su *depopulacija* i *starenje stanovništva* dominantni negativni demografski pro-

U prilično homogenom hrvatskom depopulacijskom "moru" postoji sve manji broj "otoka" koji bilježe pozitivnu demografsku dinamiku, što upućuje na regionalnu razvojnu neravnotežu koja potiče negativne demografske procese

cesi i da kao takvi nikako ne mogu biti pozitivnom odrednicom ukupnog razvoja Hrvatske. Štoviše, oni generiraju i impliciraju snažno populacijsko pražnjenje i razvojno zaostajanje naše zemlje. I drugi su hrvatski demografi u svojim znanstvenim radovima kao i javnim istupima, naročito u medijima, opravdano i argumentirano ukazivali na brojne demografske, društvene, ekonomske, sigurnosne i druge uzroke i posljedice depopulacije i demografskog izumiranja Hrvatske. Osobito upozoravaju na njihov kauzalno-sinergijski i dugoročan karakter, predlažući u isto vrijeme, doduše bez nekog značajnijeg odjeka među hrvatskom političkom "elitom", koncepte i mjere poticajne populacijske politike i demografske revitalizacije kojom bi se usporio daljnji demografski regres i zaustavilo demografsko pražnjenje naše zemlje s vrlo lošim srednjoročnim i dugoročnim prognozama.

Premda je, općenito uzevši, depopulacija dominantno demografsko dinamičko obilježje cijelog državnog teritorija ("depopulacija Hrvatske" i "depopulacija u Hrvatskoj"), detaljnija analiza pokazuje stanovita regionalna odstupanja od depopulacijskog "prosjeaka". Ona su doista značajna sa stajališta uzroka i posljedica depopulacije na regionalnoj ili županijskoj razini. Drugim riječima, u prilično homogenom hrvatskom depo-

Današnja dinamička i strukturno-demografska obilježja Istočne Hrvatske baštine negativne učinke mnogih demografskih i nedemografskih čimbenika kretanja i razvoja stanovništva

pulacijskom "moru" postoji sve manji broj "otoka" koji bilježe pozitivnu demografsku dinamiku, što upućuje na regionalnu razvojnu neravnotežu koja potiče negativne demografske

broj 31 - rujan 2017.

proces, naročito u oblikovanju prevladavajućeg tipa prostorne pokretljivosti stanovništva.

Predmet istraživanja u ovom radu jest kretanje/promjena broja stanovnika Istočne Hrvatske u razdoblju od 1961. do 2011. godine. Motivacijsko ishodište analize leži u činjenici da trendovi u kretanju broja stanovnika pomažu prepoznati poremećaje u uzajamnom odnosu: stanovništvo – geografska sredina – društveni procesi – ekonomski razvoj. Vremenski okvir analize, unatoč metodološkim poteškoćama pri usporedbi recentne popisne statistike, dovoljno je reprezentativan te se mogu donijeti utemeljeni zaključci o demografskoj dinamici istočnohrvatskog prostora.

Kretanje/promjena broja stanovnika jednostavan je, ali i vrlo indikativan statističko-agregatni izraz ukupnog kretanja stanovništva ili opće reprodukcije. Kretanje broja stanovnika ima dvije odrednice: bioreprodukciju ili prirodno kretanje i migracije ili mehaničko kretanje stanovništva. Svrha rada je na temelju rezultata popisa i izračunatih pokazatelja (indeksa i stopa), u unaprijed određenom vremenskom rasponu, utvrditi osnovne karakteristike (trendove) u kretanju/promjeni broja stanovnika Istočne Hrvatske. Cilj rada je utvrditi i opisati dosegnutu razinu ukupne depopulacije istočnohrvatskih županija te komparativnom analizom usporediti demografsku dinamiku Istočne Hrvatske u odnosu na druge hrvatske makroregije kao i Hrvatsku u cijelosti.

Odrednice depopulacije Istočne Hrvatske

Istočna Hrvatska, definirana u ovom članku kao prostorni obuhvat pet hrvatskih županija: Brodsko-posavske, Osječko-baranjske, Požeško-slavonske, Virovitičko-podravske i Vukovarsko-srijemske (približno petina teritorija i oko petine ukupnog stanovništva Hrvatske), jest hrvatska makroregija koja prema formalnim statističko-demografskim pokazateljima i kriterijima, u suvremenom razdoblju (dakle od 1991. godine do danas) ima najnepovoljnija dinamička obilježja. To znači da je možemo smatrati demografski, a time i sa stajališta nacionalne sigurnosti, osobito ugroženim dijelom hrvatskoga državnoga teritorija. Riječ je o prostoru koji je u manje od pola stoljeća od "obećane" zemlje s brojnom imigracijom i mladim stanovništvom postao jakim žarištem depopulacije, iseljavanja i ostarjelosti populacije. Intenzitet njezinog demografskog pražnjenja u posljednjih 25 godina nadmašio je i najpesimističnija predviđanja.

Prije nego li ukažem na osnovne trendove u demografskoj dinamici, ukratko ću opisati najvažnije endogene i egzogene čimbenike demografske regresije jer bez poznavanja demografskog, društvenog, političkog i ekonomskog konteksta demografskog razvoja Istočne Hrvatske teško možemo potpuno razumjeti današnje stanje, a još manje predvidjeti što nam budućnost može (i hoće) donijeti.

Današnja dinamička i strukturno-demografska obilježja Istočne Hrvatske baštine negativne učinke mnogih demografskih i nedemografskih čimbenika kretanja i razvoja stanovništva. Upozoravam na najvažnije odrednice demografskog razvoja koje su uglavnom remetele stabilna i poželjna populacijska kretanja, izazivajući "uspone" i "padove" u demografskoj dinamici i strukturama koji su s vremenom postali ključni destabilizirajući

čimbenici ekonomskog razvoja/napretka, društvene stabilnosti, pa i nacionalne sigurnosti toga prostora (Živić, 1995; 2016). Dva svjetska rata do sredine prošloga stoljeća i Domovinski rat tijekom 1990-ih godina rezultirali su izrazito visokim demografskim ratnim gubitcima u domeni ratnoga mortaliteta i prisilnih migracija. Procjenjuje se da je samo u Domovinskom ratu u pet istočnohrvatskih županija poginulo ili se još uvijek smatra nestalima više od 10 tisuća ljudi, a da je u prisilnim migracijskim strujama sudjelovalo najmanje 180 tisuća stanovnika. To upućuje na zaključak da se demografski ratni gubici, iako još uvijek zbog necjelovitosti i/ili nevjerodostojnosti podataka nije moguće utvrditi njihovu završnu brojčanu (agregatnu i strukturnu) bilancu, mogu držati iznimno važnim dugoročnim negativnim čimbenikom demografskog razvoja Istočne Hrvatske, kako u strukturnom tako i u dinamičkom vidu (Živić, 2005). Ratni sukobi su, uz ljudske žrtve, za posljedicu imali i značajne materijalne ratne štete. Prema izvješću Državne komisije za popis i procjenu ratne štete iz 1999. ona je za područje Istočne Hrvatske iznosila više od 22 milijarde kuna što je približno četvrtina procijenjenih ukupnih izravnih ratnih šteta u Republici Hrvatskoj (DKPPRŠ, 1999).

Procjenjuje se da je samo u Domovinskom ratu u pet istočnohrvatskih županija poginulo ili se još uvijek smatra nestalima više od 10 tisuća ljudi, a da je u prisilnim migracijskim strujama sudjelovalo najmanje 180 tisuća stanovnika

Među dugoročne odrednice sve nepovoljnije demografske slike Istočne Hrvatske svakako treba ubrojiti:

- česte i brojne europske i prekomorske iseljeničke struje, neke s izrazitim političkim, a neke s naglašeno ekonomskim motivacijskim obilježjima;
- denatalitetni trend u reprodukciji ili "bijelu kugu";
- procese modernizacije (industrializacija, deagrarizacija, deruralizacija, urbanizacija) koji su zbog stihijske prirode procesa i neorganiziranosti sustava, uz pozitivne imali i brojne negativne učinke (ruralni egzodus);
- promjene u hijerarhiji i strukturi društvenih vrijednosti, naročito u odnosu na brak, obitelj i djecu;
- izostanak pravovremenog, cjelovitog i sustavnog odgovora državnih, pa i lokalnih struktura na izazove koji su Istočnu Hrvatsku pogurnuli u "zagrljaj" depopulacije, tj. doveli je pred potpuni demografski slom.

Stoga je i razumljivo/očekivano razvojno zaostajanje Istočne Hrvatske u posljednjih dvadesetak godina. Potonje potvrđuju relevantni sintetički pokazatelji regionalnog razvoja koji su uglavnom daleko ispod hrvatskoga prosjeka te indiciraju,

nedvosmisleno, da je Istočna Hrvatska najslabije razvijena hrvatska makroregija (Matišić i Pejnović, 2015; Živić i dr, 2016). Svih pet istočnohrvatskih županija ulazi u skupinu potpomognutih područja u kojima je indeks razvijenosti manji od 75 posto prosjeka Republike Hrvatske, s tim da se samo Grad Osijek nalazi u skupini čiji je indeks razvijenosti između 100 posto i 125 posto prosjeka Hrvatske. Matišić i Pejnović (2015: 105) s pravom upozoravaju da su "rušilački učinci rata i tranzicijska deindustrijalizacija" najvažniji čimbenici razvojnog zaostajanja, a time i svojevrsni "push" faktori demografskog praznjenja kako u kontekstu sve nepovoljnije bioreprodukcije tako i u smislu sve snažnijeg selektivnog iseljavanja, napose u inozemstvo, što je posebno došlo do izražaja posljednjih nekoliko godina (detaljnije vidjeti u: Živić, 2016).

Osnovna obilježja kretanja broja stanovnika 1961.-2011.

U analitičkim *Tablicama 1-5* (vidjeti *Prilog*) prikazane su promjene u kretanju stanovništva Istočne Hrvatske (ukupno i na razini županija) od 1961. do 2011. godine, kao i usporedba prema drugim županijama i makroregijama Hrvatske, i to prema dvama popisnim kriterijima: kriterijima ukupnog i prisutnog stanovništva² Iz navedenih se podataka, kao i iz izračunatih indeksa, mogu uočiti sljedeći trendovi:

1. Unutar analiziranog polustoljetnog razdoblja (1961.-2011.), premda je ono u cjelini depopulacijsko (broj stanovnika Istočne Hrvatske smanjen je za 10,8 posto; tip *jaka depopulacija*), jasno se prema smjeru i intenzitetu demografske dinamike izdvajaju dva vremenski nejednaka podrazdoblja (*Tablice 1 i 2*):

- *ekspanzivno podrazdoblje* od 1961. do 1991. tijekom kojega je Istočna Hrvatska prema kriteriju ukupnog stanovništva zabilježila demografski porast od 8,2 posto (tip *jaka progresija*)³, a prema kriteriju prisutnog stanovništva demografski porast od 1,0 posto (tip *slaba progresija*). U oba slučaja demografska je ekspanzija slabija u odnosu na ostale hrvatske županije kao i u odnosu na Hrvatsku u cijelosti. No, valja primijetiti da je unutar Istočne Hrvatske u ovom podrazdoblju već prisutna prostorna diferenciranost demografske dinamike, jer su Virovitičko-podravska i Požeško-slavonska županija između 1961. i 1991. godine već imale smanjenje stanovništva, dok su Osječko-baranjska, Brodsko-posavska i Vukovarsko-srijemska županija ostvarile demografski porast, što sugerira zaključak o značajnim razlikama u intenzitetu i smjeru njihova društveno-gospodarskog razvoja, osobito po pitanju deagrarizacije i industrializacije.
- *depopulacijsko podrazdoblje* od 1991. do 2011. tijekom kojega je Istočna Hrvatska prema kriteriju ukupnog stanovništva zabilježila demografski pad od 17,5 posto (tip *izumiranje*), a prema kriteriju prisutnog stanovništva demografski pad od 11,7 posto (tip *jaka depopulacija*). U oba je slučaja depopulacija Istočne Hrvatske, s obzirom na intenzitet međupopisnog smanjenja, jača u odnosu na ostale hrvatske županije kao i u odnosu prema Hrvatskoj u cijelosti. Važno obilježje ovoga podrazdoblja jest potpuna prostorna homogenost opadajuće (negativne)

opće reprodukcije stanovništva Istočne Hrvatske. Dru- gim riječima, svih pet istočnohrvatskih županija u ovo- me su podrazdoblju imale pad broja stanovnika. Treba, ujedno, ukazati i na činjenicu da između 2001. i 2011. go- dine postoji zamjetna razlika u intenzitetu depopulacije s obzirom na kriterij međupopisne usporedbe (*Tablica 3*): prema kriteriju ukupnog stanovništva Istočna Hrvat- ska depopulirala je za 9,6 posto (tip *jaka depopulacija*), a prema kriteriju prisutnog stanovništva za 3,3 posto (tip *osrednja depopulacija*).

2. U *Tablicama 4 i 5* prikazani su rezultati popisa, indeksi međupopisne promjene i stupanj koncentracije stanovništva u razdoblju 1961.-2011. na razini makroregija.⁴ Iz komparativne usporedbe jasno proizlazi da su Istočna i Središnja Hrvatska, promatrajući cjelokupno tematizirano razdoblje, izrazite depo- pulacijske makroregije,⁵ dok su Zapadna i Južna Hrvatska te Zagrebačka aglomeracija u analiziranih pola stoljeća ostvarile demografski porast.⁶ Kroz svih pet međupopisnih razdoblja Središnja Hrvatska je u kontinuiranoj ukupnoj depopulaciji. Istočna, Zapadna i Južna Hrvatska od 1961. do 1991. godine bilježe demografski porast, a u posljednja dva međupopisja demografski regres. Jedino je Zagrebačka aglomeracija u svim međupopisnim razdobljima ostvarila porast broja stanovnika. Posljedica je to najveće koncentracije političke moći, nodalnih funkcija i ekonomske aktivnosti u toj hrvatskoj makroregiji.

Na pozitivnom polu demografske dinamike nalazi se Zagrebačka aglomeracija, a na negativnom polu Istočna Hrvatska

3. Posljednje međupopisno razdoblje (2001.-2011.) osobito je značajno sa stajališta promjene/kretanja broja stanovnika. Naime, prema kriteriju ukupnog stanovništva u tom je razdo- blju demografski porast zabilježila samo Zagrebačka aglomera- cija (1,7 posto; tip *slaba progresija*), dok su druge hrvatske makroregije u istom međupopisju depopulacijske: Središnja Hrvatska (-6,9 posto; tip *osrednja depopulacija*), Zapadna Hrvat- ska (-1,8 posto; tip *slaba depopulacija*), Južna Hrvatska (-0,5 posto; tip *stagnacija*) i najviše Istočna Hrvatska (-9,6 posto; tip *jaka depopulacija*). S druge strane, s obzirom na kriterij prisut- nosti, demografski porast u posljednjem međupopisju bilježe čak tri makroregije: Zapadna Hrvatska (3,2 posto; tip *osrednja progresija*), Južna Hrvatska (5,6 posto; tip *osrednja progresija*) i Zagrebačka aglomeracija (7,0 posto; tip *jaka progresija*), a depo- pulacijske su preostale dvije makroregije: Središnja Hrvatska (-2,3 posto; tip *slaba depopulacija*) i opet najviše Istočna Hrvat- ska (-3,3 posto; tip *osrednja depopulacija*). Drugim riječima, na pozitivnom polu demografske dinamike nalazi se Zagrebačka aglomeracija, a na negativnom polu Istočna Hrvatska. Raspon stopa prema kriteriju ukupnog stanovništva kreće se od 1,7 do -9,6 posto, a prema kriteriju prisutnog stanovništva od 7,0 do -3,3 posto. Navedeno upućuje na značajnu prostornu

broj 31 - rujan 2017.

diferencijaciju hrvatskog državnog teritorija u demografskoj dinamici, pri čemu se istočno kontinentsko krilo državnog pro- stora demografski prazni jače i brže od ostatka zemlje.

**Istočna, Zapadna i Južna Hrvatska
od 1961. do 1991. godine bilježe
demografski porast, a u posljednja
dva međupopisja demografski regres.
Jedino je Zagrebačka aglomeracija
u svim međupopisnim razdobljima
ostvarila porast broja stanovnika.
Posljedica je to najveće koncentracije
političke moći, nodalnih funkcija i
ekonomske aktivnosti u toj hrvatskoj
makroregiji**

4. Zbog različite demografske dinamike u promatranih je pola stoljeća došlo i do promjene u razmještaju stanovništva, a time i u stupnju koncentracije naseljenosti. Tako je od 1961. do 2011. godine relativan udio stanovništva Istočne Hrvatske u ukupnom stanovništvu smanjen s 21,7 na 18,8 posto. U istom je razdoblju relativan udio Središnje Hrvatske smanjen s 29,6 na 22,4 posto. U preostalim je makroregijama stupanj koncentra- cije njihova stanovništva povećan: u Zapadnoj Hrvatskoj s 12,9 na 13,0 posto, u Južnoj Hrvatskoj s 18,7 na 20,0 posto te u Zagre- bačkoj aglomeraciji sa 17,1 na 25,8 posto. Drugim riječima, pro- mjene u razmještaju stanovništva prema makroregijama jasno ukazuju na jačanje prostorne populacijske polarizacije, tj. odraz su produbljivanja neravnoteže po pitanju razmještaja stanovniš- tva, a sukladno tome i nejednake demografske opterećenosti zemlje.

Quo vadis, Istočna Hrvatska?

Što se na temelju dosadašnjih trendova, sadašnjega stanja te relevantnih procjena/projekcija, u najkraćem, može očekivati u budućem kretanju stanovništva Istočne Hrvatske? *Tablice 6 i 7* daju nam osnovni brojčani okvir predvidljivih budućih pro- mjena u dinamici stanovništva toga prostora.

Prvo, ukupna depopulacija će se nastaviti, štoviše, poprimit će i drastičnije razmjere. Naime, prema procjeni Državnoga zavoda za statistiku, sredinom 2016. godine u pet istočnohr- vatskih županija živjelo je ukupno 755 615 stanovnika, što je u odnosu na popis iz 2011. godine smanjenje od čak 6,3 posto (usp. DZS, 2017b).

Do 2030. godine očekuje se daljnji demografski pad, i to na 656 540 stanovnika (usp. Čipin i dr, 2014), što u odnosu na popis iz 2011. godine predstavlja depopulaciju od čak 19,5 posto. Drugim riječima, prilično realnom se čini pretpostavka da će

Istočna Hrvatska 2030. godine imati za petinu manje stanovnika nego 2011. godine. To je uistinu zabrinjavajući podatak, naročito kada ga promotrimo u odnosu na druge hrvatske regije (osim Središnje Hrvatske) te u odnosu na Hrvatsku u cijelosti.⁷

Drugo, nastavak pa i progrediranje ukupne depopulacije posljedično će utjecati i na promjenu u stupnju koncentracije naseljenosti. Tako se može očekivati da će se relativan udio stanovništva Istočne i Središnje Hrvatske u ukupnom hrvatskom stanovništvu nastaviti smanjivati, dok će usporedno rasti relativan udio stanovništva Zapadne i Južne Hrvatske, te, osobito, zagrebačke aglomeracije u kojoj će do sredine ovoga stoljeća živjeti, realnim se čini ta pretpostavka, više od trećine, a moguće i blizu polovice ukupnog stanovništva Hrvatske.

Gustoća naseljenosti kao indikator demografskog pražnjenja

Opća relativna gustoća naseljenosti važan je indikator demografske opterećenosti nekog prostora, a time, ujedno, i signifikantan pokazatelj demografskog pražnjenja. U tom kontekstu su dva bitna obilježja karakteristična za gustoću naseljenosti Istočne Hrvatske, a ilustriraju ih pokazatelji u *Tablici 8*.

Istočna Hrvatska je u odnosu na ostale hrvatske županije i Hrvatsku u cijelosti ispodprosječno naseljen prostor

Prvi, očekivano, uslijed jake depopulacije od početka 1990-ih godina, opća relativna gustoća stanovništva u Istočnoj Hrvatskoj u kontinuiranom je padu. Maksimum naseljenosti istočnohrvatske su županije imale 1991. (gotovo milijun stanovnika prema kriteriju ukupnog stanovništva) i tada je i gustoća naseljenosti bila najveća (78,3 stan./km²). Nakon toga popisa demografska opterećenost prostora se smanjuje, prvo na 64,6 stan./km² prema popisu 2011. godine, pa na 60,5 stan./km² prema procjeni za 2016. godinu te na svega 52,6 stan./km² prema projekciji za 2030. godinu.

Drugi, Istočna Hrvatska je u odnosu na ostale hrvatske županije i Hrvatsku u cijelosti ispodprosječno naseljen prostor, s tim da je u odnosu na državni prosjek iznadprosječno napućena samo Brodsko-posavska županija, ali se do 2030. godine očekuje da će i ona, zajedno s drugim istočnohrvatskim županijama, s obzirom na gustoću naseljenosti, biti ispod državnoga prosjeka.

Zaključna misao

Nedavno objavljena znanstvena istraživanja jasno i dokumentirano upozoravaju da se Istočna Hrvatska u posljednja dva međupopisna razdoblja (s nastavkom trenda i nakon popisa 2011. godine) nalazi u izrazitoj depopulaciji, i to u sva tri njezina agregatna oblika: ukupnoj (međupopisno smanjenje stanovništva), prirodnoj (umiranje je brojnije od rađanja) i emigracijskoj

(iseljavanje je jače od doseljavanja). Apsolutni pad broja stanovnika između 1991. i 2011. godine (-171 393 prema kriteriju ukupnog i -106 564 prema kriteriju prisutnog stanovništva), kao i stopa ukupne depopulacije (-17,5 posto, odnosno -11,7 posto), ukazuju na snažno demografsko pražnjenje hrvatskoga istoka u samo dva desetljeća. Ono je tolikih razmjera da danas (procjena za sredinu 2016.) u pet istočnohrvatskih županija živi približno 16 posto manje stanovnika nego prije pedeset godina, uz daleko veću ostarjelost stanovništva i daleko slabije demo-reproduktivne potencijale domicilne populacije. Mogu li se u navedenim depopulacijskim uvjetima očekivati značajniji pozitivni pomaci u smislu njezine demografske, društvene i napose gospodarske revitalizacije? Mogu ako se Istočnom Hrvatskom i njezinim ljudskim resursima i socijalnim i drugim kapitalom počne upravljati s puno više odgovornog ponašanja, političkog razuma i osobnog poštenja, vodeći pritom značajno više računa o općim, a puno manje o uskim stranačkim, ideološkim, pojedinačnim ili drugim interesima.

Bilješke

- 1 Izbor njezinih najvažnijih znanstvenih radova iz iznimno bogate znanstvene bibliografije vidjeti u: Wertheimer-Baletić, 2017.
- 2 Ograničeni opseg ovoga rada onemogućuje detaljnije pojašnjenje promjena u metodologijama popisa u Hrvatskoj kroz drugu polovicu dvadesetog stoljeća. Stoga bih tek upozorio da postoje poteškoće, pa i ograničenja, u usporedbi rezultata popisa 1991., 2001. i 2011. godine, a koje je moguće tek donekle ublažiti odgovarajućim aproksimacijama "službenih" rezultata popisa. U tom kontekstu preporučam, uz nezaobilazni uvid u metodološka pojašnjenja uz popise stanovništva, konzultirati i nedavno objavljene znanstvene rasprave, na pr. Akrap (2014) i Klempić Bogadi i Lajić (2014).
- 3 Tip intenziteta međupopisne promjene određen je prema metodologiji Ive Nejašmića. S obzirom na kvantifikaciju stopa međupopisne promjene broja stanovnika, Nejašmić, uz tip *stagnacija*, izdvaja četiri progresivna (*vrlo jaka progresija*, *jaka progresija*, *osrednja progresija* i *slaba progresija*) i četiri regresivna tipa (*slaba depopulacija*, *osrednja depopulacija*, *jaka depopulacija* i *izumiranje*) (Nejašmić, 2005).
- 4 Za potrebe ovoga rada hrvatske županije grupirane su u sljedeće makroregije: *Istočnu Hrvatsku* (Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Požeško-slavonska, Virovitičko-podravska i Vukovarsko-srijemska), *Središnju Hrvatsku* (Bjelovarsko-bilogorska, Karlovačka, Koprivničko-križevačka, Krapinsko-zagorska, Međimurska, Sisačko-moslavačka i Varaždinska), *Zapadnu Hrvatsku* (Ličko-senjska, Istarska i Primorsko-goranska), *Južnu Hrvatsku* (Dubrovačko-neretvanska, Splitsko-dalmatinska, Šibensko-kninska i Zadarska) i *Zagrebačku aglomeraciju* (Grad Zagreb i Zagrebačka).
- 5 U razdoblju 1961.-2011. broj stanovnika u Istočnoj Hrvatskoj smanjen je za 10,8 posto, a u Središnjoj Hrvatskoj za čak 22,0 posto.
- 6 Demografski porast između 1961. i 2011. godine u Zapadnoj Hrvatskoj iznosio je 3,6 posto, u Južnoj Hrvatskoj 10,0 posto, a u Zagrebačkoj aglomeraciji čak 55,6 posto.

7 Prema istoj projekciji očekuje se da će Središnja Hrvatska u razdoblju 2011.-2030. depopulirati za 17,5 posto, Zapadna Hrvatska za 6,8 posto i Južna Hrvatska za 3,6 posto. Jedino bi Zagrebačka aglomeracija moguće ostvarila blagi demografski porast od 1,7 posto.

Literatura

Akrap, Anđelko (2014) Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija 1961.-2011. U: Puljiz, Vlado i dr. (ur) *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (str. 25-71). Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.

Čipin, Ivan i dr. (2014) *Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske: demografski scenariji i migracije*. Zagreb: Ekonomski fakultet, Katedra za demografiju.

DKPPRŠ (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete) (1999) *Ratna šteta u Republici Hrvatskoj*. Završno izvješće.

DZS (Državni zavod za statistiku) (2017a) Popisi stanovništva u Republici Hrvatskoj 2001. i 2011. <https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm> Pristupljeno: 28. studenog 2017.

DZS (Državni zavod za statistiku) (2017b) Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2016. *Priopćenje broj 7.1.3*. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/07-01-03_01_2017.htm Pristupljeno: 27. studenog 2017.

Klempić Bogadi, Sanja i Lajić, Ivan (2014) Suvremena migracijska obilježja statističkih jedinica Republike Hrvatske. *Migracijske i etničke teme* 30 (3): 437-477.

Matišić, Mislav i Pejnović, Dane (2015) Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik* 77 (2): 101-140.

Nejašmić, Ivo (2005) *Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.

Wertheimer-Baletić, Alica (2017) *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika (izbor radova)*. Zagreb: Meridijani, Bibliotheca Geographica Croatica, Knjiga 50.

Živić, Dražen (1995) Promjene u dinamici stanovništva Istočne Hrvatske 1948-1991. *Geografski glasnik* 57 (1): 71-92.

Živić, Dražen (2005) Demografski ratni gubitci kao determinanta razvoja stanovništva Istočne Hrvatske u razdoblju 1991.-2001. *Migracijske i etničke teme* 21 (1-2): 123-141.

Živić, Dražen i dr. (2016) Demografski i ekonomski kontekst razvojnog zaostajanja Istočne Hrvatske. U: Babić, Dragutin i dr. (ur) *Slavonija – hrvatska i europska regija* (str. 129-159). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Živić, Dražen (2016) Suvremena migracija kao odrednica depopulacije istočne Hrvatske (2001.-2014.). U: Šundalić, Antun i dr. (ur) *Sociokulturno nasljeđe i gospodarski razvoj* (str. 52-75). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Odjel za kulturologiju, Poljoprivredni fakultet, Ekonomski fakultet.

PRILOG

Tablica 1. Kretanje broja i indeks međupopisne promjene stanovništva Istočne Hrvatske 1961.-2011., ukupno (*de jure*) stanovništvo

Županija	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	1991./1961.	2011./1991.	2011./1961.
Virovitičko-podravaska	127 512	116 314	107 339	104 625	93 389	84 836	82,1	81,1	66,5
Požeško-slavonska	99 340	101 750	99 189	99 334	85 831	78 034	99,9	78,6	78,6
Brodsko-posavska	154 309	164 065	167 667	174 998	176 765	158 575	113,4	90,6	102,8
Osječko-baranjska	328 965	351 164	356 286	367 193	330 506	305 032	111,6	83,1	92,7
Vukovarsko-srijemska	193 224	217 115	224 103	231 241	204 768	179 521	119,7	77,6	92,9
Istočna Hrvatska	903 350	950 408	954 584	977 391	891 259	805 998	108,2	82,5	89,2
Ostale županije	3 256 346	3 475 813	3 646 885	3 806 874	3 546 201	3 478 891	116,9	91,4	106,8
Republika Hrvatska	4 159 696	4 426 221	4 601 469	4 784 265	4 437 460	4 284 889	115,0	89,6	103,0

Izvor: Akrap, 2014; DZS, 2017a.

Tablica 2. Kretanje broja i indeks međupopisne promjene stanovništva Istočne Hrvatske 1961.-2011., prisutno (*de facto*) stanovništvo

Županija	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	1991./1961.	2011./1991.	2011./1961.
Virovitičko-podravaska	127 512	109 496	102 495	98 999	90 031	84 836	77,6	85,7	66,5
Požeško-slavonska	99 340	95 652	93 597	92 300	80 389	78 034	92,9	84,5	78,6
Brodsko-posavska	154 309	153 727	157 956	162 418	163 489	158 575	105,3	97,6	102,8
Osječko-baranjska	328 965	329 662	337 442	344 187	313 406	305 032	104,6	88,6	92,7
Vukovarsko-srijemska	193 224	202 563	211 437	214 658	186 185	179 521	111,1	83,6	92,9
Istočna Hrvatska	903 350	891 100	902 927	912 562	833 500	805 998	101,0	88,3	89,2
Ostale županije	3 256 346	3 278 787	3 488 212	3 586 487	3 366 714	3 478 891	110,1	97,0	106,8
Republika Hrvatska	4 159 696	4 169 887	4 391 139	4 499 049	4 200 214	4 284 889	108,2	95,2	103,0

Izvor: Akrap, 2014; DZS, 2017a.

Tablica 3. Kretanje broja i indeks međupopisne promjene ukupnog i prisutnog stanovništva Istočne Hrvatske, 1971.-2011.

Godina	Ukupan broj stanovnika	Prisutno stanovništvo	Stanovništvo u inozemstvu	% stanovništva u inozemstvu u ukupnom broju stanovnika
1971.	950 408	891 100	59 308	6,2
1981.	954 584	902 927	51 657	5,4
1991.	977 391	912 562	64 829	6,6
2001.	891 259	833 500	57 759	6,5
2011.	805 998	805 998	-	-
1981./1971.	100,4	101,3	87,1	-
1991./1981.	102,4	101,1	125,5	-
2001./1991.	91,2	91,3	89,1	-
2011./2001.	90,4	96,7	-	-

Izvor: Akrap, 2014; DZS, 2017a

Tablica 4. Kretanje broja, indeks međupopisne promjene i stupanj koncentracije naseljenosti po makroregijama, 1961.-2011., ukupno (*de jure*) stanovništvo

Makroregije	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Istočna Hrvatska	903 350	950 408	954 584	977 391	891 259	805 998
Središnja Hrvatska	1 229 614	1 211 826	1 182 596	1 165 846	1 030 352	959 333
Zapadna Hrvatska	535 788	552 292	583 206	612 611	565 526	555 177
Južna Hrvatska	778 993	848 963	898 589	967 602	861 482	856 758
Zagrebačka aglomeracija	711 953	862 732	982 494	1 060 815	1 088 841	1 107 623
Republika Hrvatska	4 159 696	4 426 221	4 601 469	4 784 265	4 437 460	4 284 889
Istočna Hrvatska	-	105,2	100,4	102,4	91,2	90,4
Središnja Hrvatska	-	98,6	97,6	98,6	88,4	93,1
Zapadna Hrvatska	-	103,1	105,6	105,0	92,3	98,2
Južna Hrvatska	-	109,0	105,8	107,7	89,0	99,5
Zagrebačka aglomeracija	-	121,2	113,9	108,0	102,6	101,7
Republika Hrvatska	-	106,4	104,0	104,0	92,8	96,6
Istočna Hrvatska	21,7	21,5	20,7	20,4	20,1	18,8
Središnja Hrvatska	29,6	27,4	25,7	24,4	23,2	22,4
Zapadna Hrvatska	12,9	12,5	12,7	12,8	12,7	13,0
Južna Hrvatska	18,7	19,2	19,5	20,2	19,4	20,0
Zagrebačka aglomeracija	17,1	19,5	21,4	22,2	24,5	25,8
Republika Hrvatska	100	100	100	100	100	100

Izvor: Akrap, 2014; DZSRH, 2017a.

Tablica 5. Kretanje broja, indeks međupopisne promjene i stupanj koncentracije naseljenosti po makroregijama, 1961.-2011., prisutno (*de facto*) stanovništvo

Makroregije	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Istočna Hrvatska	903 350	891 100	902 927	912 562	833 500	805 998
Središnja Hrvatska	1 229 614	1 140 220	1 126 428	1 103 484	982 360	959 333
Zapadna Hrvatska	535 788	533 393	568 625	587 429	537 744	555 177
Južna Hrvatska	778 993	790 876	852 432	889 767	811 444	856 758
Zagrebačka aglomeracija	711 953	814 298	940 727	1 005 807	1 035 166	1 107 623
Republika Hrvatska	4 159 696	4 169 887	4 391 139	4 499 049	4 200 214	4 284 889
Istočna Hrvatska	-	98,6	101,3	101,1	91,3	96,7
Središnja Hrvatska	-	92,7	98,8	98,0	89,0	97,7
Zapadna Hrvatska	-	99,6	106,6	103,3	91,5	103,2
Južna Hrvatska	-	101,5	107,8	104,4	91,2	105,6
Zagrebačka aglomeracija	-	114,4	115,5	106,9	102,9	107,0
Republika Hrvatska	-	100,2	105,3	102,5	93,4	102,0
Istočna Hrvatska	21,7	21,4	20,6	20,3	19,8	18,8
Središnja Hrvatska	29,6	27,3	25,7	24,5	23,4	22,4
Zapadna Hrvatska	12,9	12,8	12,9	13,1	12,8	13,0
Južna Hrvatska	18,7	19,0	19,4	19,8	19,3	20,0
Zagrebačka aglomeracija	17,1	19,5	21,4	22,4	24,6	25,8
Republika Hrvatska	100	100	100	100	100	100

Izvor: Akrap, 2014; DZS, 2017a.

Tablica 6. Broj stanovnika, indeks promjene i stupanj koncentracije naseljenosti županija Istočne Hrvatske, procjena za 2016. i projekcija za 2030.

Županija	Broj stanovnika		Indeks promjene		Stupanj koncentracije	
	2016.	2030.	2016./2011.	2030./2011.	2016.	2030.
Virovitičko-podravska	79 111	69 370	93,3	81,8	1,9	1,8
Požeško-slavonska	71 920	64 352	92,2	82,5	1,7	1,6
Brodsko-posavska	148 373	127 027	93,6	80,1	3,6	3,2
Osječko-baranjska	290 412	259 708	95,2	85,1	7,0	6,6
Vukovarsko-srijemska	165 799	136 083	92,4	75,8	4,0	3,5
Istočna Hrvatska	755 615	656 540	93,7	81,5	18,1	16,8
Ostale županije	3 418 734	3 261 587	98,3	93,8	81,9	83,2
Republika Hrvatska	4 174 349	3 918 127	97,4	91,4	100	100

Izvor: Čipin i dr, 2014; DZS, 2017b.

Tablica 7. Broj stanovnika, indeks promjene i stupanj koncentracije naseljenosti umjetnih regija, procjena za 2016. i projekcija za 2030.

Makroregija	Broj stanovnika		Indeks promjene		Stupanj koncentracije	
	2016.	2030.	2016./2011.	2030./2011.	2016.	2030.
Istočna Hrvatska	755 615	656 540	93,7	81,5	18,1	16,8
Središnja Hrvatska	910 768	791 803	94,9	82,5	21,8	20,2
Zapadna Hrvatska	544 472	517 427	98,1	93,2	13,0	13,2
Južna Hrvatska	846 607	825 985	98,8	96,4	20,3	21,1
Zagrebačka aglomeracija	1 116 887	1 126 372	100,8	101,7	26,8	28,7
Republika Hrvatska	4 174 349	3 918 127	97,4	91,4	100	100

Izvor: Čipin i dr, 2014; DZS, 2017b.

Tablica 8. Opća relativna gustoća naseljenosti Istočne Hrvatske, popisi 1961., 1991. i 2011., procjena za 2016. i projekcija za 2030.

Županija	Površina (km ²)	1961.	1991.	2011.	Procjena 2016.	Projekcija 2030.
Virovitičko-podravska	2 024	63,0	48,9	41,9	39,1	34,3
Požeško-slavonska	1 823	54,5	50,6	42,8	39,5	35,3
Brodsko-posavska	2 030	76,0	80,0	78,1	73,1	62,6
Osječko-baranjska	4 155	79,2	82,8	73,4	69,9	62,5
Vukovarsko-srijemska	2 454	78,7	87,5	73,2	67,6	55,5
Istočna Hrvatska	12 486	72,3	73,1	64,6	60,5	52,6
Ostale županije	44 108	73,8	81,3	78,9	77,5	73,9
Republika Hrvatska	56 594	73,5	79,5	75,7	73,8	69,2

Izvor: Akrap, 2014; Čipin i dr, 2014; DZS, 2017a, 2017b.